

Dariusz Stępkowski*

Recenzja: Adam Janas, *Pytanie o wychowanie*, Wydawnictwo von Borowiecky, Radzymin–Warszawa 2025, ss. 322

Abstrakt

W artykule zanalizowano i oceniono monografię podoktorską z zakresu filozofii edukacji. Autor monografii zaprezentował w niej krytyczną rekonstrukcję genezy i współczesnego stanu refleksji naukowej na temat wychowania, wyodrębniając dwie rywalizujące ze sobą tendencje, które oznaczył mianem pedagogiki transcendencji i pedagogiki immanencji. Jako sposób wyjścia proponuje intertranscendencję polegającą na otwarciu interesubiektywności na transcendencję wyrażającą się w immanentnych przejawach ludzkiej egzystencji.

Słowa kluczowe: filozofia wychowania, wychowanie, transcendencja, immanencja, intertranscendencja.

Review: Adam Janas, *Pytanie o wychowanie*, Publishing House von Borowiecky, Radzymin–Warszawa 2025, pp. 322

Abstract

The article analyses and evaluates a postdoctoral monograph in the field of philosophy of education. The author of the monograph presented a critical reconstruction of the origin and current state of scientific reflection on education. He identifies two competing tendencies – the pedagogy of transcendence and the pedagogy of immanence. As a way to move beyond this opposition, he proposes intertranscendence, which involves opening intersubjectivity to transcendence as expressed in the immanent manifestations of human existence.

Keywords: philosophy of education, education, transcendence, immanence, intertranscendence.

Artykuł otrzymano: 21.09.2025; akceptacja: 4.11.25.

* Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.

Recenzowana książka jest publikacją podoktorską. Do zaprezentowania swoich gruntownych i erudycyjnych badań teoretycznych Adam Janas przyjął dwudzielną makrostrukturę, w której odzwierciedlił dualne zależności zachodzące między trzema węzłowymi pojęciami: „wychowanie”, „transcendencja” i „immanencja”. Pierwszą część zatytułował „Transcendencja a wychowanie”, a drugą – „Immanencja a wychowanie”. Poza tym monografia, jak przyjęto w publikacjach naukowych, ma wstęp, zakończenie, bibliografię, skorowidz osobowy i spis treści.

Wyjaśniając tytuł swojej książki, Janas (2025: 9) napisał we wstępie, że „odpowiedź na pytanie o wychowanie została już uzgodniona i milcząco obowiązuje jako oczywista, nieproblematyczna i ostateczna”. W kontekście tej „uzgodnionej odpowiedzi” istota wychowania sprowadza się jedynie do konwencjonalnego, tymczasowego i historycznego znaczenia, zależnego od okoliczności empirycznych i rozpowszechnionych wyobrażeń. Takie odczytanie wychowania przeważa zarówno w myśleniu potocznym, jak i w opracowaniach naukowych. Zakłada ono, że prawomocność wychowania wynika z praktyki społecznej i/lub teorii naukowych. W przeciwstawieniu do tego rozpowszechnionego poglądu autor postanowił postawić na nowo pytanie o wychowanie. Jego zdaniem właśnie dlatego, że odpowiedź została już „uzgodniona” i obowiązuje jako oczywista, konieczne jest ponowne jej przemyślenie.

Ważnym punktem odniesienia w rozważaniach przedstawionych przez Janasa, a zarazem swoistym kluczem do zrozumienia jego intencji jest wydana na progu przemian polityczno-społeczno-kulturowych w Polsce rozprawa Andrei Folkierskiej (1990) pt. *Pytanie o pedagogikę*. Jak przyznaje autor, ciągle inspirująco działa na niego zawarte w niej zakwestionowanie naukowości pedagogiki i obnażanie dążenia do manipulowania myśleniem pedagogicznym przez narzucanie dogmatyzmu pojęciowego (Janas 2025: 9). Ponadto ceni w rozprawie Folkierskiej krytykę terminu „wartość” (Janas 2025: 71). Słowo „wartość” ze swej natury implikuje relatywizm, gdyż nadbudowuje swoje znaczenie nad zmieniającymi się relacjami popytu i podaży w wymianie handlowej. Janas wykorzystał tę argumentację jako wsparcie dla swojej krytyki konwencjonalnego i relatywnego rozumienia wychowania. Tym, o co mu chodzi przede wszystkim, jest ukazanie zapoznanego współcześnie transcendowania w wychowaniu i przez wychowanie. To transcendowanie oznacza przekraczanie konwencjonalnego, tymczasowego i historycznego poziomu rozumienia pojęcia wychowania oraz otwarcie się w myśleniu i działaniu pedagogicznym na to, co samoistne i wykraczające poza materialno-społeczno-kulturowe uwarunkowania ludzkiej egzystencji. W tym ujęciu myślenie o wychowaniu oznacza „wysiłek poznawczo-etyczny uwrażliwiający człowieka na widzenie tego, co wieczne, boskie i doskonałe w prześwicie tego, co konwencjonalne, przemijające i niedoskonałe” (Janas 2025: 17).

Terminy „transcendencja” i „immanencja” tworzą główną oś narracyjną książki. Transcendencja (łac. *transcendere* – „przekraczać”) to „możliwość udziału człowieka w tym, co przekracza jego biopsychospołeczną samowystarczalność” (Janas 2025: 17), czyli w tym, „co wieczne, boskie i doskonałe” (Janas 2025: 17). Immanencja (łac. *in* oraz *maneo* – „pozostawać wewnątrz”) to „przeżywanie rzeczywistości jedynie wewnątrz tego, co zmysłowo responsywne i pojęciowo wyrażalne”

(Janas 2025: 17). Scharakteryzowane w poprzednim akapicie transcendowanie w wychowaniu i przez wychowanie utożsamia się z dynamicznym ruchem myśli, który umożliwia człowiekowi przejście od immanentnego doświadczania rzeczywistości (ograniczonego do konwencjonalnych i tymczasowych aspektów) do transcendentnego (otwarcia na to, co samoistne i wieczne). Patrząc z tego punktu widzenia, wychowanie jawi się jako „ontologiczny taniec pomiędzy różnymi porządkami istnienia” (Janas 2025: 18).

W pierwszej części swojej publikacji Janas odniósł naszkicowane powyżej rozumienie transcendencji i transcendowania do koncepcji wychowania trzech wielkich myślicieli starożytności: Platona, Plotyna i św. Augustyna. Celem, którym mu w tym przyświecał, było ukazanie transcendentnej jedności wszelkiego wychowania. Jego zdaniem myślicieli tych łączyła „jedność usposobienia filozoficznego” (Janas 2025: 91), manifestująca się w poszukiwaniu „tego, co dobre z natury, w odróżnieniu od tego, co dobre jedynie na podstawie konwencji” (Janas 2025: 22). Zgodnie z przyjętym założeniem autor dążył do rozpoznania w koncepcjach wymienionych myślicieli wychowania jako wysiłku etyczno-poznawczego, który otwiera człowieka ku temu, „co wieczne, boskie i doskonałe” (Janas 2025: 17). Analiza tych starożytnych teorii posłużyła mu jako epistemologiczne tło do badawczego spenetrowania immanentnego wymiaru wychowania we współczesnym myśleniu o wychowaniu, które przedstawił w drugiej części.

Druga część zawiera rekonstrukcję trzech odmian immanencji w wychowaniu: politycznej, osobistej (osobowej?) i intelektualnej (mentalnej?). Immanencja polityczna w odniesieniu do wychowania oznacza przekonanie o konwencjonalnym charakterze celów polityki, które stosują się również do wychowania. Cele te zależą od tymczasowych okoliczności społeczno-historycznych i procesów ekonomicznych. W tym ujęciu transcendencja zostaje przesłonięta, a człowiek sprowadzony do wymiaru biologicznego, psychologicznego i społecznego. Rzeczywistość edukacyjna tworzy „chwijny [...] konstrukt zmieniających się sensów, wartości i interpretacji” (Janas 2025: 115).

W trzech podrozdziałach pierwszego rozdziału drugiej części autor naszkicował trzy obrazy immanentyzmu nowożytnego myślenia o wychowaniu. Pierwszy stanowią koncepcje wychowania Machiavellego, Hobbesa i Locke’a (Janas 2025: 118–147). Analizy Janasa ukazują redukcję ludzkiego istnienia do samozachowania, siły i podstępu, dla których wychowanie staje się instrumentalnym narzędziem do rozwiązywania problemów politycznych oraz zapewnienia sobie bezpieczeństwa i dobrobytu materialnego. Prawo naturalne ustępuje miejsca konwencji, a wolność jest posłuszeństwem wobec arbitralnie stanowionych „stałych reguł” (Janas 2025: 124).

Drugi obraz przedstawia dominację liberalizmu w myśleniu o wychowaniu (Janas 2025: 148–213). Wychowanie traktuje się w nim jako „niekończący się proces przystosowań” (Janas 2025: 149) do aktualnie obowiązujących kontekstów społecznych. Zdaniem Janasa ten schemat myślowy cechuje liberalizm demokratyczny (Dewey, Rawls, Berlin), psychologię humanistyczną i antypedagogikę (Rogers, Maslow, Schoenebeck) oraz neoliberalizm ekonomiczny (Mises, Hayek, Friedman, Rothbard). Wspólny mianownik wyznacza w nich absolutyzacja subiektywnych uczuć, interesu

własnego i wolności negatywnej, które powodują, że wychowanie traktuje się jako narzędzie służące do dostosowania jednostki do „wzajemnej wymiany dóbr” i „ładu ekonomicznego” (Janas 2025: 179).

Dogłębna charakterystyka filozofii Fryderyka Nietzschego wieńczy rozważania Janasa na temat immanencji politycznej w wychowaniu. Autor podkreśla w tym podrozdziale (Janas 2025: 214–231), że w twórczości tego myśliciela nowoczesna krytyka transcendentnej wizji człowieka osiągnęła niedościgły i zarazem tragiczny szczyt. Nietzsche krytykuje wartości jako subiektywne ludzkie konstrukty, „błędnie wprojektowane w istotę rzeczy” (Janas 2025: 218), i potępia „ostatniego człowieka” (Janas 2025: 219), dryfującego w „indyferentyzmie” i „powszechnej równości” (Janas 2025: 221). Zaprojektowane przez niego wychowanie ma otwierać na „wolę mocy” (Nietzsche 2007), dynamiczną zasadę egzystencji i samozachowania, która prowadzi do „wiecznego powrotu” (F. Nietzsche, za: Janas 2025: 216) tego samego. Choć Nietzsche postuluje wertykalne porządki istnienia, jego filozofia ostatecznie „nie dociera do transcendentnego kresu” (Janas 2025: 228) w rozumieniu Platona, oferując wizję „nadczłowieka” (Nietzsche 2000) jako samoprzekraczającego się bytu w ramach egzystencjalnej immanencji.

Immanencja osobista nowoczesnego wychowania została omówiona w drugim rozdziale drugiej części. Tym mianem autor oznacza egzystencjalne doświadczenia człowieka, który odczuwa swoją skończoność i dziejowość, prowadzącą do „poczucia egzystencjalnej pustki” (Janas 2025: 233). W tym ujęciu „historyczny los [...] kształtuje nie tylko nasz sposób życia, ale i nasze myśli, a zwłaszcza determinuje nasze idee” (Janas 2025: 233). Absolutyzacja historii i relatywizmu prowadzi do krytyki poznawalności transcendentnych wymiarów rzeczywistości, co implikuje brak ponadhistorycznych kryteriów odróżniania dobra od zła. W konsekwencji człowiek, pozbawiony zakorzenienia, staje się „całkowicie bezdomny” (Janas 2025: 233), a jego istnienie bez odniesienia do uniwersalnej natury okazuje się skończone i historyczne.

W trzecim rozdziale drugiej części Janas portretuje immanencję intelektualną towarzyszącą nowoczesnemu wychowaniu. Polega ona na przeżywaniu rzeczywistości wyłącznie w ramach tego, co doświadczalne zmysłowo i wyrażalne pojęciowo. Jest to „poznawcza otchłań rozważających tylko siebie procesów sensotwórczych” (Janas 2025: 251), gdzie „rzeczywistość w swojej transcendentnej samoistności [...] staje się nie do pomyślenia” (Janas 2025: 115). Prowadzi to do indyferentyzmu względem postaw etyczno-poznawczych, z którymi walczy się przez redukowanie wychowania do „rozumowań proceduralnych” (Janas 2025: 276). Warto przyjrzeć się nieco bliżej wywodom autora.

W pierwszym podrozdziale omawianego rozdziału Janas opisuje intersubiektywność jako cechę wiedzy dostępnej wielu podmiotom. Jego zdaniem absolutyzacja intersubiektywności prowadzi do intersubiektywizmu, w którym myślenie zbiorowe pochłonięte jest „mniemaniem o sobie samym” (Janas 2025: 253), a nie o rzeczywistości. W stanowisku tym redukuje się prawdę do wytworów ludzkich interpretacji, które są uwarunkowane biopsychicznie i społeczno-kulturowo.

Drugi podrozdział traktuje o modnym współcześnie pluralizmie rozumianym jako wielość racjonalności. Zaproponowany przez Welscha „rozum transwersalny” ma przechodzić od jednej konfiguracji racjonalności do innej, wyrażać różnice, wychwytywać połączenia, ale w gruncie rzeczy – jak twierdzi Janas (2025: 268) – działa on jedynie „poziomo”, gdyż brakuje mu „jakiegokolwiek teleologii”.

Trzeci podrozdział ma charakter podsumowujący. Zdaniem Janasa immanencja intelektualna implikuje „indyferentyzm” i „poznawczy aktywizm” pozbawiony „samoistnej teleologii” (Janas 2025: 276). Wychowanie staje się „treningiem socjalnym” (Janas 2025: 280) i/lub „operacjonalizowaniem immanentnych struktur sensotwórczych” (Janas 2025: 276), w których rzeczywistość edukacyjną utożsamia się z wyobrażeniami o niej. To zdaniem omawianego autora prowadzi we współczesnych teoriach wychowania do dominacji neoliberalizmu, który mniej lub bardziej otwarcie deprecjonuje transcendencję.

W zakończeniu Janas (2025: 289) wyznaje, że jego książka była tylko próbą ukazania „trudnej do wyrażenia w myśleniu pojęciowym jedności transcendencji, immanencji i wychowania”. Patrząc z tej perspektywy, wychowanie jest „egzystencjalną emancypacją człowieka ku pełni swojego istnienia w świetle tego, co go ontologicznie przekracza i przenika zarazem” (Janas 2025: 289). Swoje stanowisko Janas (2025: 290) nazywa „byciem pomiędzy (*metaxy*)”. Jest to doświadczenie i rozpoznawanie „tego, co wieczne, boskie i doskonałe w prześwicie tego, co konwencjonalne, przemijające i niedoskonałe” (Janas 2025: 291). Kluczowym terminem jest tutaj „inter-transcendencja” rozumiana jako „intersubiektywność uszlachetniona o wymiar transcendentny” (Janas 2025: 292). Oznacza to, że człowiek przechodzi „nieustannie pomiędzy tym, co (inter)subiektywne a tym, co (inter)transcendentne” (Janas 2025: 292). Dzięki temu jego życie wzrasta egzystencjalnie w „miłującym współbyciu w blasku boskiego światła rozpromienionego nad morzem wszechbytu” (Janas 2025: 290).

Lektura recenzowanej monografii jest wymagająca, ale równocześnie wlewa otuchę. Autor opowiada się za kultywowaniem w naukowym i potocznym myśleniu o wychowaniu otwartości na to, co przekracza konwencjonalizm i racjonalność instrumentalno-techniczną. Dzięki temu dorastający człowiek będzie mógł stawać się tym, kim może i powinien być, osiągając właściwą sobie doskonałość i egzystencjalny rozkwit. Retorycznie warto zapytać: Czy nie to właśnie jest zadaniem wychowania jako sztuki mądrego towarzyszenia w stawaniu się sobą?

Bibliografia

- Folkierska A. (1990) *Pytanie o pedagogikę*, Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Janas A. (2025) *Pytanie o wychowanie*, Radzymin-Warszawa, Wydawnictwo Von Borowiecky.
- Nietzsche F. (2000) *Tako rzecze Zaratustra*, tłum. W. Berent, Poznań, Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Nietzsche F. (2007) *Wola mocy*, tłum. K. Drzewiecki, S. Frycz, Kraków, Vis-à-vis Etiuda.

O Autorze

Dariusz Stępkowski – doktor habilitowany nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika, specjalizacja: pedagogika ogólna. Autor publikacji z zakresu historii myśli pedagogicznej, teorii wychowania moralnego i pedagogiki szkoły wyższej. Członek Sekcji Pedagogiki Ogólnej Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN.
Kontakt: dariusz_stepkowski@sggw.edu.pl

About the Author

Dariusz Stępkowski – Associate Professor in Education Sciences, specialization: general pedagogy / philosophy of education. Author of publications on the history of pedagogical thought, theory of moral education and higher school teaching theory. Member of General Pedagogy Section at the Committee of Pedagogical Sciences of the Polish Academy of Sciences.
Contact: dariusz_stepkowski@sggw.edu.pl